

Budapesti Levéltári Mozaikok

2022/13. szám

DOI: 10.56045/BLM.2022.13

ISSN: 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2022/11/02/leveltari-mozaikok-70/>

SIPOS ANDRÁS

Az Andrássy-kormány és a városegyesítés

2023-ban emlékezünk meg a három városból egyesített Budapest megszületésének 150. évfordulójáról. Az egységes Budapest közgyűlése 1873. október 25-én tartotta első ülését, a főváros tanácsa pedig november 17-én vette át az ügyintézés a működésüket előző napon megszűntető városi tanácsoktól. Idáig hosszú folyamat vezetett: a városegyesítésről és a főváros működéséről szóló törvény már 1872. december 23-án kihirdették, képviselőházi vitája 1872. november 26–december 9. között zajlott. Ennek 150. évfordulóján cikksorozatban idézzük fel a vita körülményeit és fő kérdéseit.

A közemlékezet és a szakirodalom meghatározó részének álláspontja szerint az egyesítés gróf Andrássy Gyula miniszterelnök Budapest fejlesztésére irányuló politikájának egyenes következménye, egy 1868-tól következetesen végigvitt lépéssorozat szinte elkerülhetetlen záróakkordja. Valóban így volt? A cikksorozat első részében azt vizsgáljuk, mit tudhatunk az egyesítésre vonatkozó kormányzati döntés születéséről és indítékairól.

Kulcsszavak: Budapest 150, városegyesítés, Andrássy Gyula gróf, Reitter Ferenc, Andrássy-kormány, Fővárosi Közmunkák Tanácsa

1867 február elejére megszülettek azok az alapvető politikai megállapodások, amelyek megalapozták a Habsburg Monarchia dualista állammá történő átalakítását, elismerve ezen belül a Magyar Királyság korlátozott alkotmányos önállóságát. Ezzel megérlelődtek annak feltételei, hogy Ferenc József császár (és később, az 1867. június 8-án lezajlott koronázás után egyben magyar király) 1867. február 17-én kinevezze a parlamentnek felelős magyar kormányt Andrássy Gyula gróf vezetésével. Hagyományosan leginkább ettől számítjuk a neoabszolutizmus korának végét és a dualista alkotmányos rendszer születését.

1. kép. Andrássy Gyula gróf. Borsos József felvétele, 1865–1867 körül.
([Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Képtárház, azonosító: 040101](#))

A kiegyezést követő évek politikai elitjében élénken élt az a reformkorból örökölt elképzelés, mely szerint van esély arra, hogy a Monarchia súlypontja előbb-utóbb Magyarországra tolódjon. Az ország ezt a lehetőséget akkor tudja kihasználni, ha rendelkezik a birodalmi központ szerepének átvételére alkalmas fővárossal. Kemény Zsigmond 1850-ben arról írt: a reformkor nemzedéke még vélekedhetett többféleképpen arról a kérdésről, hogy „az osztrák monarchiának, ezen európai első hatalmasságnak, központja hol legyen? Bécsben-e, midőn főként nyugoti hatalmasság marad, vagy Budapesten-e midőn kelet támaszpontjának, törvényhozójának és diktátorának kellett volna lenni? [...] Bécs vagy Budapest: mindenik óriás irányokat képvisel a külpolitikában. Egyik kizárja a másikat.”¹ A kiegyezés idején a kérdés bizonyos szempontból eldőltnek tűnt: miután a Habsburgok kiszorultak a német egység megteremtéséből, hatalmi aktivitásuk elsődleges terepének Délkelet-Európa tűnt. Andrássy és munkatársai elgondolása szerint az újonnan és részlegesen visszanyert önálló államiság megszilárdításának elengedhetetlen feltétele, hogy az ország fővárosa ne csupán Bécs

¹ Kemény 1982. 247. p., <https://mek.oszk.hu/08800/08888/08888.htm> (Utolsó megtekintés 2022. október 26.)

vonzerejét legyen képes ellensúlyozni, de az urbanizációnak, az új polgári életformának olyan mintaadó centruma legyen, amelynek nemcsak a Kárpát-medencében, hanem az egész délkelet-európai térségben sincs potenciális vetélytársa. Úgy vélték, hogy így a soknemzetiségű ország integritását veszélyeztető regionalizmus megerősödésétől is kevésbé kell tartani.

Andrássy 1871. november 14-ig (a Monarchia közös külügyminiszterévé történt kinevezéséig) állt a kormány élén. A miniszterelnök-váltást nem sokkal megelőzve, november 9-én a kormány benyújtotta a [„Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről” szóló törvényjavaslatot](#), amely főváros „Buda és Pest sz. kir. fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margit-sziget” egyesítésével jön létre.² E javaslat benyújtása tehát a kiegyezés utáni első kormány egyik utolsó jelentős politikai aktusa volt.

Pest, Buda és Óbuda kérdése a kiegyezés idején

A kiegyezéskor Pestnek mintegy 200.000, Budának 54.000, Óbudának 16.000 lakosa volt. A városkép és az infrastruktúra azonban még a városok akkori lélekszámának és ipari-kereskedelmi jelentőségének sem felelt meg. A modern urbanizáció számos intézménye és műszaki vívmánya – így a gázvilágítás, a vezetékes vízszolgáltatás – létezett már, de egészében óriási volt a lemaradás. A törvényhozás és az egyre terebélyesedő kormányzat elhelyezésére nem voltak megfelelő középületek. Magyarországnak a Monarchián belüli egyenrangúságát leginkább az domborította volna ki, ha az uralkodó az év egy részét itt tölti. A város azonban nem tudott méltó keretet adni az udvari reprezentációnak és az azzal járó nagyvilági társaséletnek. A gazdasági központ-szerep betöltéséhez is hiányoztak a szükséges létesítmények. A Pestre és Budára befutó vasúti vonalak között nem volt kapcsolat, a két város pályaudvarai között tengelyen kellett átvinni az árut, az amúgy is túlterhelt Lánchídon és a Várhegy alagútján át.

1868 végén törvény született a városfejlesztési, városrendezési célokat szolgáló kisajátításokról Buda és Pest területén ([1868. évi LVI. tc.](#)). 1870 márciusában a kormány megállapodott egy francia-osztrák pénzcsoporttal államkölsön felvételéről a főváros fejlesztését szolgáló beruházásokra 30 millió forint névértékű kötvény 80% árfolyamon való átvételével, a kormány számára 24 millió tényleges bevételt eredményezve. Áprilisban pedig elfogadták azt a törvényt ([1870. évi X. tc.](#)), amely a kölcsönből végrehajtandó fő feladatokat is megjelölte, és felállította a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, amelynek révén a még különálló városok városrendezési–műszaki feladatai egy kézbe kerültek. Még ebben az évben megtörtént a Lánchíd megváltása ([1870. évi XXX. tc.](#)), ami a további hídépítések előfeltétele volt; a Közmunkatanács ideiglenes építési utasítást bocsátott ki; törvény született a Sugárút kiépítéséről ([1870. évi LX. tc.](#)), az országgyűlés elé kerültek a Duna-szabályozás és rakpartépítés tervei. 1871-ben megindult e két utóbbi munkálat gyakorlati megvalósítása, a Közmunkatanács kiírta az általános szabályozási tervre vonatkozó pályázatot, megalkották a Nagykörút kiépítéséről rendelkező törvényt ([1871. évi XLII. tc.](#)). A városegysítési törvény benyújtása ebbe a sorba illesztve egy jól eltervezett és ütemesen, következetesen kivitelezett lépéssorozat betetőzésének tűnik. Az események egymásutánját vizsgálva azonban láthatóvá válik hogy a fő cél szem előtt tartása mellett igen sok volt benne a körülmények alakulására reagáló improvizáció.

² Képviselőházi Irományok 1869–1872. XI. 1114. sz. 154–180. p.

Az Andrassy-kormány működésében egyfajta cezúrának tekintve az 1869 márciusában lezajlott országgyűlési választásokat, az első szakaszban egyáltalán nem állt előtérben a fővárosokkal történő foglalkozás. A kormány energiáit jobbra a kiegyezési rendszer berendezése és megszilárdítása kötötte le. Ekkor kellett kidolgozni és elfogadtatni a kiegyezés tulajdonképpeni tartalmát jelentő, majd a rendszer működőképességét biztosító és azt részleteiben szabályozó törvényeket. Azt, hogy mekkora feladatot jelentett mindez, jól mutatja, hogy a kettős államalakulatnak az új helyzetet tükröző, ma is köztudatban élő hivatalos elnevezését – Osztrák–Magyar Monarchia – is csak 1868 novemberében sikerült rögzíteni. A fővárosi kérdés kezdeti háttérbe szorulásához hozzájárultak a kormány működésének bizonyos sajátosságai is. Andrassynak sem tehetsége, sem hajlandósága nem volt a feladatok rendezett megosztására a kormányon belül. Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter ekképpen jellemezte a helyzetet, amikor 1869 novemberében Andrassyhoz intézett levelében arról panaszkodott, hogy az uralkodót a Szuezi-csatorna megnyitása alkalmából keleti útjára elkísérő miniszterelnök hosszú távolléte politikai értelemben úgyszólván megbénítja a kormányt: *„A dolgok természete és egyéniséged úgy hozták magukkal, hogy a kormány csak benned van képviselve. Lónyay kivételével,³ ki saját kezére dolgozik, mi többiek több vagy kevesebb ügyességgel bíró bureau-chefek vagyunk, és csak udvariasságból neveztetünk minisztereknek, úgy hogy téged nem pótolhatunk.”*⁴ Nagy horderejű kérdésben leginkább akkor volt igazi esély az előre lépésre, ha Andrassy annak személyes figyelmet tudott szentelni.

Ilyen körülmények között az is a kiemelt érdeklődés megnyilvánulását jelentette, hogy Andrassy 1868. május 17-re értekezletre hívta össze Pest, Buda és Óbuda képviselőit az Akadémia épületébe, ahol kifejtette elgondolásait. A kormánypárti *Pesti Napló* összefoglalása szerint: *„Pest városa szerinte szépség úgy, mint egészség tekintetében messze elmarad más városok mögött. Most midőn viszonyaink egészen megváltoztak, önálló kormányunk van, és mindenfelé élénkül a közélet meg érkezett ideje fővárosunk érdekében is tenni valamit. De gyorsan kell kezdeni, mert a terv nélküli építkezés annál károsabb, minél tovább tart. A legfontosabb rendszabály, a város tervszerű beosztása, nevezetesen kijelölendők az alkalmas helyek gyárépítésre, míg ez másutt betiltandó. Egy másik főszükség széles kényelmes út a város egyetlen mulató helyéhez, a Városligethez. De maga a Városliget is feletlen célszerűtlen állapotban van. Szónok gondoskodott a főváros igényeinek megfelelő kisajátítási törvény kidolgozásáról, mely a város szépítését lehetségessé fogja tenni. Továbbá kiemelt a miniszterelnök egy mozzanatot, mely a város jövőjére nézve a legnagyobb fontossággal bír. A kormány nincs azon helyzetben, hogy a községnek összegeket állíthatna rendelkezésre, de kötelességének tartja a szépítésre és javításra kölcsönképp felvett összegeket biztosítani, minek folytán a város hypothekák⁵ nélkül is kaphat pénzt.”*⁶ A tudósítás szerint az értekezleten „heves vitatkozás folyt”, amelynek eredményeként arra jutottak, hogy Pest és Buda külön-külön elaborátumot nyújtson be terveiről.

Ekkor tehát a kormány terveiben még egyáltalán nem szerepelt államkölcsön felvétele a főváros(ok) fejlesztésére, csak a városok által felveendő kölcsönökre vállalt volna garanciát. A kormányzás e szakaszában általában is tisztázatlan maradt, hogy egyes konkrét – részben közlekedési, forgalmi célokat, részben állami intézmények elhelyezését és reprezentációt

³ Lónyay Menyhért (1822–1884) az Andrassy-kormány pénzügyminisztere 1870. május 21-ig, majd a Monarchia közös pénzügyminisztere, 1871. november 14-től Andrassy utóda a miniszterelnöki poszton, amelyet 1872. december 4-ig töltött be.

⁴ Idézi Kozári 2018. 150. p.

⁵ jelzálog

⁶ *Pesti Napló* 1868. május 21.

szolgált beruházásokon felül – a kormányzatnak feladata-e, és ha igen, milyen mértékben irányt szabni a városfejlődésnek és finanszírozni azt. Ebben az időszakban maga Pest városa sem az Andrássy által kiemelt városrendezési és szépítési célokat igyekezett a helyi érdeken túlmutató országos érdekű ügyként megjeleníteni, hanem elsősorban a Duna pest-budai szakaszának szabályozását és új hidak építését. A folyamszabályozást elsősorban azért ítélték ilyennek, mert az árvízveszély továbbra is hatalmas nemzeti vagyoni pusztulását eredményezheti, másrészt ameddig a meder nincs rendezve és a partvonal véglegesen megállapítva, addig a város nem tudja a rakpartokat tovább építeni. Márpedig ez az ide központosuló kereskedelem fejlődését megakasztja, mert „a part a jelenleg fennálló vállalatok felfogadására sem elégséges, és a város több, már létesült hajótársulat igényeit sem volt képes kielégíteni”.⁷ Hasonló okból van szükség új hidakra is: az „egyetlen egy hídon átmenő számtalan teher kocsik sokszor oly annyira megakadnak, hogy néha több száz jármű órákig a hídfőnél várni kénytelen, a mint utolsó alkalommal 600 kocsin felül félnapig az átmenetre várni kényszerítve volt” – jelentette 1869 februárjában a Mérnöki Hivatal.⁸

1868 novemberében a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium azt az „örvendetes közlést” intézte Pest városához, hogy a Duna-szabályozás megkezdésére 200.000 forintot vettek fel a költségvetésbe.⁹ A városi főmérnök előterjesztésében rámutatott, hogy ilyen finanszírozás mellett a szabályozás „csak számos esztendőben lesz befejezhető”, és ez alatt az egyenként, összefüggés nélkül létesülő vízi építmények még fokozzák is a jégtorlódás miatt bekövetkező árvíz veszedelmét. A város ennek nyomán felterjesztéssel fordult a munkát „egyöntetűen és szerves összefüggésben”, legfeljebb két év alatt hajtsa végre, és az ehhez szükséges összeget eszközölje ki az országgyűléstől.¹⁰

2. kép. Reitter Ferenc pesti csatorna terve, 1865.
([Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Képtárház, azonosító: AN004090](#))

⁷ BFL IV.1303.f. VI. 157/1861. 11. p.

⁸ BFL IV.1303.f. V. 502/1868. 188. MH/1869.

⁹ BFL IV.1303.f. VI. 157/1861. 52. p.

¹⁰ Uo. 72–79. p.

1865-ben Reitter Ferenc építési hatósági mérnök kidolgozta a leendő Nagykörút helyén – hajdani Duna-mellékág vonalában – vezetendő, áruszállításra alkalmas városi csatorna tervét. A Pesti Nagykereskedők Testületének a terv megvalósítása iránti kérelmére Mikó Imre közmunka- és közlekedési miniszter 1868 júliusában úgy nyilatkozott: „a csatorna terv ez idő szerint nem sorolható azon vállalatok közé, melyekre nézve a kezdeményezést a ministerium hivatásából folyó mellőzhetetlen követelménynek tekintené”, vállalkozók révén történt kivitelezéséhez viszont „erkölcsi támogatást” helyezett kilátásba.¹¹ A város kapott is komolynak tűnő ajánlatot francia háttérű befektetői csoporttól. A város azzal a kéréssel fordult a kormányhoz, hogy a megvalósítást kamatbiztosítással, adókedvezménnyel, átírási díjmentességgel és bélyeg mentességgel támogassa.¹² Azért is sürgették a kormány mielőbbi döntését, mert a tervezett nyomvonalon elrendelt építési tilalom 1869. március 1-vel lejárt, és arra lehetett számítani, hogy az építkezés megindulása a kisajátítási költségek olyan mérvű növekedését eredményezi ami az egész tervet ellehetetleníti. Május 29-én a közmunka- és közlekedési minisztertől azt a választ kapták, hogy nem tud nyilatkozni, mivel a tárgyra vonatkozó iratokat még előző év novemberében a kereskedelmi minisztériumba küldték tanulmányozásra.¹³ A Duna-szabályozás gyors és átfogó kivitelére viszont a kormány ekkor más készenek mutatkozott, s 1869 júliusában erről már kidolgozott terveket mutatott be.¹⁴

Egységes főváros létrehozására irányuló összefogott kormányzati munka irányában akkor következett be fordulat, amikor 1869. október 23-i minisztertanácson Andrassy felvetette Buda és Pest „testvér fővárosok rendezési szépítési és szabályozási ügyét”, s megjegyezte: mellőzhetetlen, hogy a kormány „csaknem 3 éves működése után, melynek legnagyobb részét a közjogi kérdések s egyéb fontosb törvényhozási teendők vevék igénybe, most már a fővárosok emelésére valamit tegyen.” A kormány tudomásul vette, hogy az ügyet szolgáló „vállalatok mielőbbi létesíthetése csak akkor remélhető, ha a kormány, vagy állam a testvér fővárosoknak, illetőleg a vállalkozóknak valamely anyagi gyámolítást nyújtani hajlandó”, s megbízta a közlekedési és a pénzügyminisztert, hogy egy erre szolgáló „tőke alap miképeni előteremtéséről hovahamarább javaslatokat készítsenek.”¹⁵

A kormányfő ekkor már valóban kézbe vette az ügyet, és a javaslatok „hovahamarább” elkészültét be nem várva, személyesen bízta meg Reitter Ferencet, ekkor már a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium osztálytanácsosát a részletek kidolgozásával. Reitter mintegy két évtizede foglalkozott Buda és Pest építészeti és városrendezési ügyeivel, így decemberben már a konkrét tennivalókat részletesen felölelő [memorandumot](#) nyújtott be a miniszterelnöknek.¹⁶ E dokumentum tekinthető a következő 20–30 év során végrehajtott városfejlesztés szellemi alapvetésének, hiszen a műszaki feladatokra, költségszámításokra és a szükséges intézményi háttérre egyaránt kiterjeszkedve, első ízben foglalja egységes rendszerbe a tennivalókat. Ez adott olyan szilárd és távlatos keretet a formálódó beruházási programoknak, amire támaszkodva a kormány immár kezdeményezhette az addig is dinamikus, ám tervszerűtlen városnövekedés felváltását a tervszerű városfejlesztéssel. Meghökkenítő módon, Reitter itt már szót sem ejtett a nevéhez kötődő, a város által folyamatosan szorgalmazott és a kormány által

¹¹ Uo. 18. p.

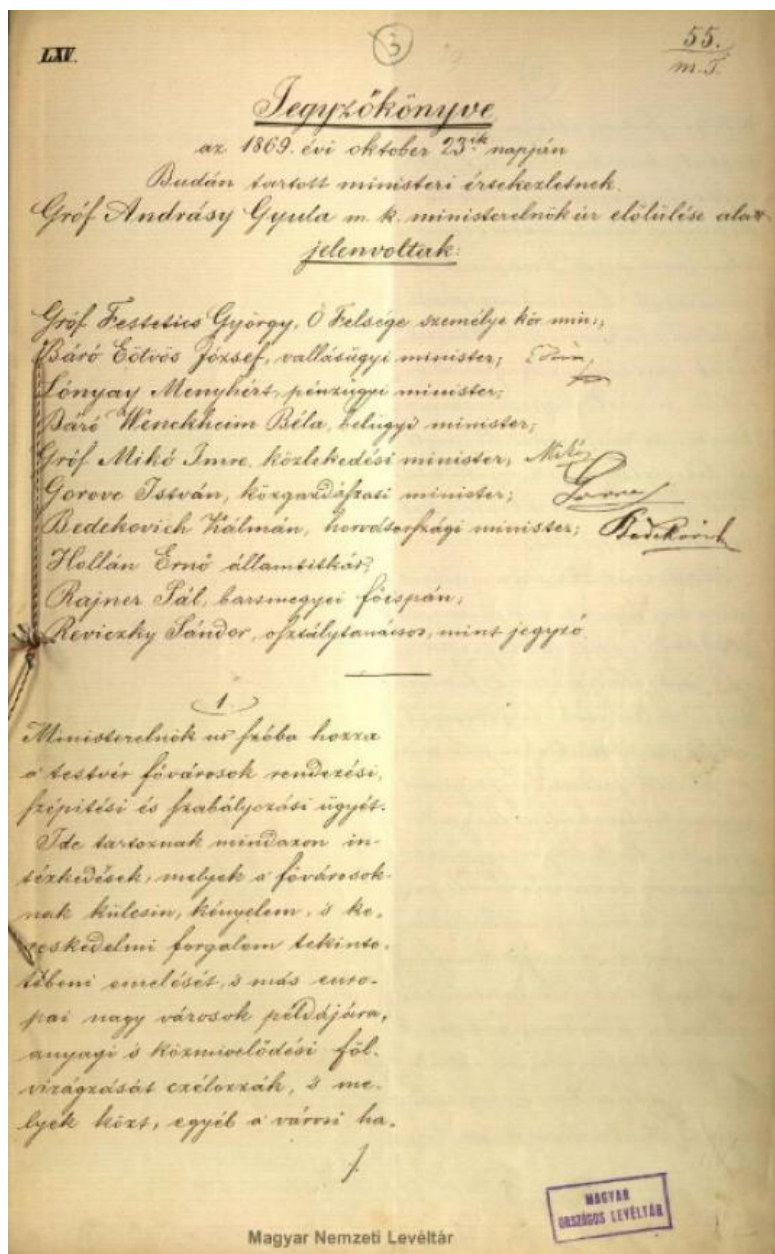
¹² Uo. 37–46. p.

¹³ Uo. 90. p.

¹⁴ Uo. 94–107. p.

¹⁵ MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1869. október 23. 3–7. p. „Intézkedések a testvér fővárosok kiépítése érdekében”.

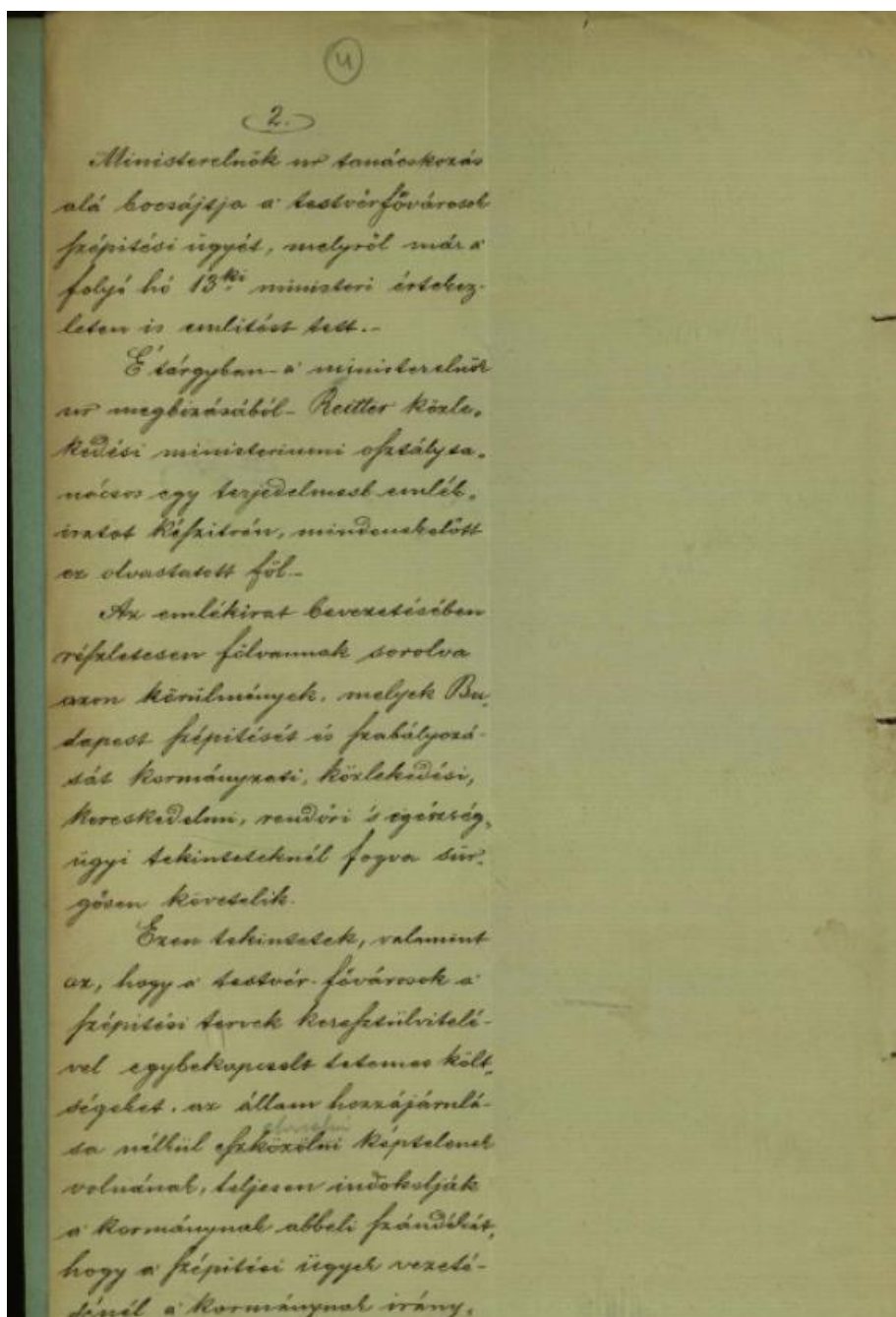
¹⁶ MNL OL K 26. 900/1870.; kivonatosan közli: Sipos–Donáth 1999. 15–24. p.

3. kép. Az Andrássy-kormány 1869. október 23-i ülésjegyzőkönyvének részlete:
„Intézkedések a testvér fővárosok kiépítése érdekében”.

([Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1869. október 23. 3–7. p.](#))

elvileg pártolt csatorna-tervről, hanem annak tervezett nyomvonalán a „második pesti félkör sétányút” megépítését javasolta. Nyilvánvalóan annak a felismerésnek az alapján, amely szerint telkek értékelkedése a kérdéses övezetben logisztikai–kereskedelmi–ipari funkció helyett a nagyvárosi bulvár jelleggel történő hasznosítást teszi kifizetődővé. Az emlékiratban foglalt elgondolásokat a minisztertanács 1870. január 24-én „általában magáévá” tette.

4. kép. Az Andrássy-kormány 1870. január 24-i ülése jegyzőkönyvének részlete: „Reitter minisztériumi osztálytanácsos tervezete Buda és Pest szépitése és szabályozása tárgyában”.
([Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1870. január 24. 4–7. p.](#))

Március 12-én megállapodás született az említett francia–osztrák pénzcsoporttal a 24 millió forintos kölcsön felvételéről. Majd Andrássy közeli politikai szövetségese, a kormányzati funkciót nem viselő Csengery Antalt kérte fel a kölcsön felvételére felhatalmazást nyújtó, az abból megvalósítandó feladatokat kijelölő és a két főváros egységes városrendezési hatóságát, a Fővárosi Közmunkák Tanácsát is megteremtő törvényjavaslat kidolgozására, amelyet a parlament még április elején letárgyalt, és április 11-én hatályba is lépett (ld. [1870. évi X. tc.](#)).

A közigazgatási egyesítés kérdése

Volt-e a kormánynak határozott szándéka arra nézve, hogy ezt rövid időn belül követnie kell a városok közigazgatási egyesítésének is? Nem tudjuk, de a jelek nem erre látszanak utalni. Ekkor ért döntő szakaszába az a nagy reformmunka, amely a modern polgári parlamentáris állam kereteibe illeszkedő megyei és helyi önkormányzati rendszer kiépítésére irányult. A kormány 1870. április végén – azaz nem sokkal az 1870. évi X. tc. letárgyalása után – benyújtotta a „köztörvényhatóságok rendezéséről” szóló törvényjavaslatot. Ez alkalmat adhatott volna önálló fővárosi jogállás alapjainak megteremtésére, a „testvér-fővárosokra” vonatkozó külön szabályok megállapítására, de a javaslat semmi ilyesmit nem tartalmazott. A vármegyékkel azonos jogállású „törvényhatósági jogú” városokat teljesen a vármegyék mintájára szabályozta, s ez alól Buda és Pest sem jelentett kivételt. Pest közgyűlése a képviselőházhoz intézett feliratában úgy értékelte, hogy „a törvényjavaslatban kifejtett elvek szerint rendezendő bármely városi hatóság, különösen Pest város hatósága egész szervezetében megbénítatik, s feladatának többé meg nem felelhet”.¹⁷ A budai közgyűlés tagjai valamivel enyhébben fogalmaztak, de ők is találni véltek benne olyan elveket és szabályokat, „melyeket az önkormányzat fogalmával, jogos és méltányos igényeivel összeférhetőknek nem tart”.¹⁸ A városegysítést egyikük sem vetette fel: Pest – saját korábbi kezdeményezéséhez kapcsolódva – „Pest városára nézve külön törvény” alkotását szerette volna elérni, Buda pedig a szabad királyi városokra vonatkozó törvény alkotását kívánta, a vármegyéktől elkülönítve.

A törvény vitájában [Wahrmann Mór](#), Lipótváros képviselője, a pesti tőkés nagypolgárság reprezentánsa, az első zsidó vallású parlamenti képviselő nyújtott be [indítványt](#) 1870. július 16-án: iktassák be a törvény 1. §-ba, hogy „Buda és Pest városok beligazgatási szervezéséről azonban külön törvény rendelkezik”, azaz mondják ki a főváros(ok) jogállásának külön szabályozását. Másrészt, „a ministerium oda utasíttatik, hogy Pest és Buda városokkal érintkezzék e két város beligazgatási egyesítése felett, és ha ez lehető”, ilyen tartalmú törvényjavaslatot terjesszen elő.¹⁹ Wahrmann a javaslat benyújtására [Házmán Ferenc](#) budai polgármesterrel és képviselővel társult, aki már 1848-ban, az utolsó rendi országgyűlésen javasolta Buda és Pest egyesítését.²⁰ Nem tudhatjuk, hogy Wahrmannék a benyújtás előtt informálisan konzultáltak-e a kormány valamely tagjával. A törvényhatóságokról szóló törvénybe bekerült az általuk javasolt mondat,²¹ de az önálló fővárosi törvény ügyében több hónapos szünet állt be, mivel a kormányt 1870 második felében más kérdések – egyebek között a porosz–francia háború és következményei – kötötték le.

A városokkal való „érintkezésre” vonatkozó, országgyűlés által előírt kötelezettségnek 1871 márciusában sajátos módon tett eleget az Andrássy-kormány nem sokkal korábban kinevezett belügyminisztere, Tóth Vilmos: budai és pesti politikusokból, városvezetőkől személyre szóló meghívással „szaktanácskozmányt” hívott össze, azaz – a sokat hangoztatott városi autonómia különös dicsőségére – maga jelölte ki azokat, akiket a városok képviselőiként meg kívánt hallgatni.²² Az első ízben március 15-én összeülő „enquête” jegyzőkönyveinek fennmaradásáról nincs tudomásunk. A kormánypárti *Pesti Napló*ban viszont az ülések lefolyásáról olyan részletességű összefoglalók jelentek meg, amelyeket azután az ellenzéki A

¹⁷ Gárdonyi 1913. 96. p.

¹⁸ Gárdonyi 1913. 102. p.

¹⁹ Képviselőházi Napló 1869–1872. X. kötet. 78–79. p.

²⁰ Czaga 1997. 57. p.

²¹ [1870. évi XLII. tc.](#) 1. §

²² Gárdonyi 1913. 119. p.

Hon és Ellenőr című lapok is szinte szó szerint átvettek. Nem nyilvános tanácskozásról lévén szó, ezek csak az ülés egyik résztvevőjétől származhattak, a belügyminiszter jóváhagyása mellett (abban az időben még nem volt jellemző, hogy az újságírók gyűjtöttek háttéranyagot a politikai hírekhez és tudósításokhoz). Ezt erősíti meg, hogy a *Pesti Napló*-ban „az enquete egy tagjától” megjelöléssel név nélküli véleménycikkek is megjelentek, amelyekben további részleteket szivárogtattak ki.

Az első ülésen a belügyminiszter először azt a kérdést vezette fel: *„nyilatkozzék az értekezlet legelőször is az iránt, vajjon szükségesnek és kivihetőnek tartja-e a fővárosok egyesítését a rendezéssel [a városok igazgatásának törvényes rendezésével – SA] együtt és egyszerre, mely esetben, a rendezésről készítendő törvényjavaslat, az egyesítés alapjára volna fektetendő, ha pedig az értekezlet a két dolgot együtt és egyszerre kivihetőnek nem tartja”, az iránt adjon véleményt, „vajjon a magában véve szép és nagy eszme valósítható-e akképen, hogy az a két testvér város szellemi és anyagi érdekeire és magára az országra nézve üdvös hatással legyen, vagy pedig nem ütközik-e a kérdés oly akadályokba, melyek annak kivitelét egyelőre talán kevésbé kívánatosnak és abban- hagyandónak tüntetik föl.”* Tóth Vilmos azt is érzékeltette, hogy a kormánynak az ügyben nincs kialakult álláspontja, *„magára nézve a közvélemény megállapodását irányadónak fogja tekinteni.”* A tanácskozáson, a tudósítás szerint, a következő álláspont alakult ki: az elvben mindenki szerint kívánatos egyesítést *„azonban a rendezéssel együtt és egyszerre kivihetőnek nem tartotta az értekezlet azon oknál fogva, mert az egyesítés alapjait és feltételeit, a két főváros pénzügyi, gazdálkodási és közforgalmi viszonyait előbb beható vizsgálat és bírálathoz tárgyává kell tenni, ettől pedig az annyira sürgős közigazgatási rendezést függővé tenni nem lehet, mert továbbá a tényleges egyesítésnek több oly előfeltételei hiányoznak, melyeknek előbb létezniük, és magát a teljes egyesítést előkészíteniük kell, nehogy az ily előzmények nélkül a testvérvárosok kölcsönös érdekeire nézve kellő tekintet nélkül, mintegy rögtönözve behozottak, és így következményeiben kétes sikerűnek tekintethessék.”*²³

A törvényjavaslat kidolgozásra kiküldött szűkebb albizottság, ezzel összhangban, a javaslatot úgy szövegezte meg, hogy az 1. §-ban Buda és Pest *„egy törvényhatósággá egyesítése elvben kimondatik”* (Óbudáról itt nem volt szó), de ennek tényleges végrehajtásáig a városok külön önkormányzati szervezetben működnek, és külön gyakorolják a törvény által rájuk ruházott jogosítványokat és kötelezettségeket.²⁴

Nem tudhatjuk, hogy időközben milyen meggyőző munka folyhatott a háttérben. Bizonyos azonban, hogy az április 25-én ismét teljes számban összegyűlő „enquete” több tagjának komoly pálfordulást kellett megtennie március 15-i álláspontjához képest, ha a bennfentes tudósító immár így összegezhette a történeteket: *„Az enquete számos tagjai azonban kifejték az egyesülés országos és helyi nagy fontosságát és kiemelvén, hogy az egyesülést nem csak elvileg kell kimondania a törvényjavaslatnak, hanem azt tényleg ki is kell terjeszteni, nem csak Buda, Ó-Budára és a Margitszigetre, valamint a rendőrségi egységet illetőleg még ezen kívül Új-Pestre és Erzsébetfalvára is, az elnöklő belügyminiszter az enquete megállapodásaként kimondotta, hogy az egyesítés — az elvi szónak kihagyásával — Pest, Buda, Ó-Buda és a Margitszigetre nézve kimondatik, a rendőrségre nézve pedig még Új-Pest és Erzsébetfalva is fölvétetik.”*²⁵

²³ Gárdonyi 1913. 120–122.; *Pesti Napló*, 1871. március 17. Reggeli kiadás, 1–2. p.

²⁴ Gárdonyi 1913. 122–129.

²⁵ Gárdonyi 1913. 130.; *Pesti Napló* 1871. április 26. Esti kiadás 1. p.

kiadó-hivatalban intéseendő.

Nyitktör: 5 hasáboz potilaz

fővárosi enquete tanácskozmányai.

Buda és Pest egyesítése.

Két testvér város egyesítésének kérdése volt az első, mely az enquetet foglalta. Mindenekelőtt kijelentették, hogy városok egyesítése ellen egy hangy nyilatkozott. Az enquete összes tagja egyeztetek abban, hogy az egyesítés matos, csak hogy egy kisebbeg előbb nos előkérdesét irant akar tisztázni.

Az enquete előtt fogott törvényjavas az egyesítést elvben akarja kimond. Párl szomban külföldi német mezt.

[illegible]

es szükséglet s a fedezet közötti viszony megismerése stb. E nézetek Szentkirályi által szerkesztett különvélemények alapján voltak képviselve, mely érvelés ugyan ugyan bizonyos élességgel és következetességgel bír, de az igazságosság és a mérsékeltetés híján ellen látszik irányzottnak, diktatorként pedig Szentkirályi szóbeli nyilatkozataiból kitűnik.

egyáltalán nem engedi meg az országgyűlést, mintha szerzője az egyes ellenfelei közé tartoznék.

élmény indokait. Vannak fontosak — így szól a vélemény — melyek lább is óvatosságra intenek. Ezek

a következők:

szor. A nemzetiségi viszonyok szer-
lik az egyesítést. Buda nem magya-
s, érzelmre ugyan teljesen az, d-
nyelvre nézve. Nekünk nem szaba-

szor. Az eddigi elkülönített törvény-
sági életből kifejtett particularizmus
egysíttett két fővárosban csak egy-
gyűlés, egy kizárólagos szék lehet. Ne-
m kétséges, hogy vajon ezen köz-
léseken a jó egyetértés fentartható-
d-e? A budaiak mindig a majorizálá-
s fognak tartani, a pestiek pedig ne-

(A főtárgyi enquete) mai második ülésén mindenekelőtt a főispán kérdésért tüntek ki napirendre. A vita megindítása előtt felolvas-tatott az a kérdésben benyújtott két különvé-lelmény. Az első azon reményből indulva ki, mi-szerint talán még sem lehetetlen, hogy Pest és Buda városokra nézve a törvényhozás a főis-pán

fő garantiáját, hogy egy nagy, nem a kelet, hanem a nyugat fővárosaihoz tartozó metropolissal napról-napra eszébe juttassuk Európának Magyarország állami létezését!” Az ez után következő fejtegetések talán abból is érzékeltetnek valamit, hogy az ankét bizottság egyes tagjai milyen „megdolgozásnak” lehettek kitéve a megelőző napokban: „E szempontból kiindulva, mit az enquete részéről nagy tévedésnek tekintenők, ha tagjai azt hinnék, miszerint azért van a külön rendezés, hogy a fővárosok viszonyát az államhoz tágabb vagy lazább alapon rendezhessék, mint az a többi municipiumoknál történt. Ez minden tekintetben végzetes tévedés volna. Egyáltalán nem létezik ok, mely a fővárosoknak állását az államhoz lazábbá tehetné, mint bármely más municipiumét, de annál több ok van, mely épp a fővárosnál a legnagyobb eréllyel előtérbe tolja az állami érdeket. Csak vegyük azt az egy körülményt, hogy a fővárosban van a törvényhozás és a kormány székhelye. Nem teszi-e ez okvetetlen szükségessé, hogy a fővárosok szervezete a stabilitás, a rend és biztonság mindazon garanciáival láttassák el, melyeket talán a főváros maga éppenséggel nem bír létrehozni? Gondoljunk viharos, válságos időkre, melyek talán hamarabb, mintsem gondoljuk, meg fognak lepni, nem képviseli-e ily időkben a főváros magát az államot, s nem elsőrendű országos érdek e, hogy ily nehéz időkben a főváros ne lehessen belválságok fészke?”²⁶

Az Andrássy-kormány a városfejlesztési törvények, a kölcsön felvétele és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa létrehozása tekintetében nyíltan vállalta a kezdeményezést. Úgy tűnik, az egységes városrendezési hatóság megszületésével és a kapcsolódó törvényekkel 1870 közepére elérte azt, amit az adott pillanatban feltétlenül szükségesnek tartott. A városok „beligazgatási” egyesítését ugyancsak több szempontból üdvösnek tekintette, de eltérő, kiváltképp anyagi érdekeik, lakosságuk összetétele, társadalmuk miliője közötti különbségek miatt az egyesítést kísérő komoly bonyodalmaktól tarthatott, talán még a bekövetkezetteknél is nagyobbaktól.²⁷ Ezért – úgy tűnik –, csak abban az esetben tekintette végrehajtandónak az egyesítést, ha sikerül elérni, hogy az ne a kormány kezdeményezéseként jelenjen meg. A törekvés eredménnyel járt, Wahrmann Mór 1870. július 16-án a parlamentben, majd az „enquete” belügyminiszter által kiválasztott tagjai 1871 áprilisában magukra vállalták a kezdeményező szerepét.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1303.f. Pest város tanácsának iratai (1847–1874) Tanácsi iratok (1850–1873)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 26. Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok 1867–1944.

K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944.

Nyomtatott források

Gárdonyi 1913.

Gárdonyi Albert: *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye*. Budapest, 1913.

²⁶ *Pesti Napló* 1871. április 25. Reggeli kiadás, 1. p.

²⁷ A városok közötti ellentétekről, az egyesítés körüli belső vitáikról e sorozat további részeiben szólunk bővebben.

Képviselőház Napló 1869–1872. X. kötet

Képviselőházi Irományok 1869–1872. XI. kötet

Felhasznált irodalom

- Czaga 1997. Czaga Viktória: [*Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere.*](#) Budapest, 1997. (Vároštörténeti tanulmányok 4.)
- Az egyesített főváros* *Az egyesített főváros.* Szerk.: Gyáni Gábor. Budapest, 1998.
- Horváth J. 2010. Horváth J. András: [*A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városegyesítés éveiben.*](#) Budapest, 2010. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.)
- Kemény 1982. Kemény Zsigmond: Forradalom után. In: Uő. *Változatok a történelemre.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.
- Kozári 2018. Kozári Mónika: *Andrássy Gyula.* Budapest, 2018.
- Vörös 1978. Vörös Károly: [*Pest-Budától Budapestig, 1849–1873.*](#) In: *Budapest története. IV.* Szerk. Vörös Károly. Budapest, 1978. 117–320. p.

Impresszum

Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3-5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin

Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovác Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3-5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu